Robert DANKIEWICZ¹
Paweł MERŁO²

RYZIKO ODPOWIEDZIALNOŚCI CYWILNEJ W DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ

W opracowaniu omówiono istotę i znaczenie poszczególnych rodzajów ryzyka w działalności współczesnych przedsiębiorstw. Podjęto próbę diagnozy wpływu realizacji wybranych ich obszarów na efektywność prowadzonej działalności. Jednocześnie zaprezentowano przykładowe, zmienne w czasie źródła ich występowania mające wpływ na ewolucję analizowanego pojęcia oraz znaczenia, jakie mu historycznie przypisywano. Pozwoliło to na stwierdzenie, że ryzyko nie jest czymś jednorodnym i wobec czego nie jest możliwe sformułowanie uniwersalnej i jednoznacznej jego definicji uwzględniającej wszystkie kryteria podlegające ocenie. Każda z nich może być poprawna w pewnym obszarze, jednak dopiero ich suma może stanowić pełny obraz będącego przedmiotem analizy pojęcia. Z punktu widzenia praktyki gospodarczej istotna jest zatem próba identyfikacji kluczowych obszarów ryzyka, z którymi spotykają się osoby zarządzające we współczesnych przedsiębiorstwach oraz zagrożeń, z jakimi mają one do czynienia. Zwrócono uwagę na rosnące znaczenie tego obszaru w procesach zarządczych. W analizowanym obszarze zaprezentowano występujące w Polsce różnice w postrzeganiu tego zjawiska przy jednoczesnym odniesieniu ich do innych gospodarek o dłuższej historii rozwoju. Szczególną uwagę poświęcono charakterystyce i analizie ryzyka odpowiedzialności cywilnej. Znaczenie tego obszaru występowania ryzyka charakteryzuje ponadprzeciętny wzrost. Główną przyczyną tego zjawiska to nieustannie postępujący wzrost świadomości społeczeństw w zakresie konsekwencji realizacji ryzyka oraz możliwości dochodzenia roszczeń przez poszkodowanych. Szeroki katalog rodzajów ryzyka związanych z odpowiedzialnością cywilną pozwolił na identyfikację, diagnozę oraz zaprezentowanie poszczególnych jej rodzajów.

Słowa kluczowe: ryzyko, zarządzanie ryzykiem, ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej

1. WPROWADZENIE

Zmienność i niepewność to cechy charakteryzujące dynamikę współczesnego świata. Czynniki te istotnie wpływają na przedsiębiorstwo i jego otoczenie. Działalność gospodarcza niezmiennie związana jest z ryzykiem, które ma dwie strony, pozytywną i negatywną. Pierwsza jest motywatorem kreatywnego działania, druga źródłem awersji. Na ryzyko składa się wiele elementów o różnym pochodzeniu i zakresie oddziaływania na to, co moglibyśmy umownie nazwać jego ostrością czy natężeniem. Kończącą fazą owego „procesu ryzyka” jest określona reakcja behawioralna osoby narażonej na ryzyko³. Kon-

¹ Dr Robert Dankiewicz, Zakład Finansów i Bankowości, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, Al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, e-mail: rdankiew@prz.edu.pl, tel.: 605 999 694 (autor korespondencyjny).

² Dr Paweł Merło, Katedra Makroekonomii, Wydział Nauk Ekonomicznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.

³ E. Kowalewski, *Co psychologia behawioralna dać może teorii ryzyka ubezpieczeniowego*, [w:] *Ryzyko ubezpieczeniowe. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki*, red. M. Serwach, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 41.

kurencyjność przedsiębiorstw zależy od stopnia radzenia sobie w warunkach niepewności. Ryzyko najczęściej traktowane jest jako zagrożenie dla inwestorów w następstwie prowadzonej działalności, powstałych zależności i innych zdarzeń. Efektem jego realizacji może być powstanie szkody o różnych rozmiarach, zagrażającej jego zyskom i majątkowi. Ryzyko można ograniczać, zmniejszając prawdopodobieństwo generowania dodatkowych zysków, można nim również aktywnie zarządzać – pomnażając majątek firmy. Często niebezpieczeństwo powstania szkody i jej konsekwencje obciążają osobę bezpośrednio poszkodowaną, chyba że umowa lub inny przepis prawny zobowiązuje inną osobę do wyrównania szkody, najczęściej w oparciu na odpowiedzialności cywilnej. Odpowiedzialność ta obejmuje nie tylko wyrównanie szkody, ale również represje wobec sprawcy i prewencję⁴. Jest ona ściśle związana z poniesieniem przez poszkodowanego szkody oraz metodami jej naprawienia, czyli jest uznawana za odpowiedzialność majątkową sprawcy wobec osoby poszkodowanej za wyrządzone szkody, a jej celem jest kompensacja szkody.

2. CHARAKTERYSTYKA RYZYKA I JEGO ZNACZENIE W DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ

Pojęcie ryzyka w nauce ekonomii jest niełatwe do zrozumienia i łączy wiele kontrowersji zarówno w próbie jego określenia, jak i pomiaru. Jednocześnie jest źródłem głębokich podziałów wśród autorów publikacji zajmujących się ryzykiem. W tradycji języka polskiego oznacza przedsięwzięcie, którego wynik jest nieznany, niepewny lub problematyczny. W języku potocznym oznacza groźbę porażki, wpadki⁵.

Prace nad zdefiniowaniem ryzyka uświadomiły, że ryzyko nie jest czymś jednorodnym i z tego powodu nie jest możliwe sformułowanie uniwersalnej i jednoznacznej jego definicji. Każda z nich może być poprawna w pewnym obszarze, a dopiero ich suma stanowi pełny obraz tego pojęcia. Pierwszej próbie zdefiniowania ryzyka podjął się Allan Herbert Willett, który w swojej ekonomicznej teorii ryzyka dokonał dychotomicznego podziału jego obszarów. Definiował ryzyko jako zobiektywizowaną niepewność wystąpienia niepożądanego zdarzenia, które postrzegane jest jako negatywne odchylenie osiągniętej wielkości celowej od poziomu wcześniej zaplanowanego⁶. Jednocześnie zwrócił uwagę, że ryzyko zmienia się wraz z niepewnością, nie zaś ze stopniem prawdopodobieństwa⁷.

Historycznie ryzyko próbowano definiować na bazie różnych nauk i teorii: na gruncie ekonomii, nauk behawioralnych, nauk prawnych, psychologii, statystyki, teorii prawdopodobieństwa i innych⁸. Wśród ekonomistów rozpowszechniony jest pogląd, zgodnie z którym ryzyko to dająca się skwantyfikować niepewność powstania ujemnych odchyleń od zamierzonych efektów⁹. Koncepcja ta stanowi punkt wyjścia do większości mniej lub bardziej rozwiniętych teorii ryzyka, sformułowanych na tle funkcjonowania przedsiębiorstwa w gospodarce kapitalistycznej. Jeżeli chodzi o sposób podejścia do zagadnień ryzy-

⁴ L. Nowakowski, *Ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej*, Poltext, Warszawa 2004, s. 11–14.

⁵ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. III, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1989, s. 155–156.

⁶ L.N. Tepman, *Riski v Ekonomike*, Unity-Dana, Moskwa 2002, s. 20.

⁷ A. H. Willett, *The Economic Theory of Risk Insurance*, The University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1951, s. 6.

⁸ W. Ronka-Chmielowiec, *Ubezpieczenia – rynek i ryzyko*, PWE, Warszawa 2002, s. 133–134.

⁹ J. Schumpeter, *History of Economics Abalysis*, G. Allen, London 1955, s. 891.

ka, można zaobserwować dwa charakterystyczne, istotnie różniące się między sobą podejścia do tego problemu¹⁰.

W podejściu charakterystycznym dla myśli ekonomicznej ryzyko ujmowane jest od strony określonych niebezpieczeństw postrzeganych jako przyczyna realnych zdarzeń czy faktów, określonych zjawisk społeczno-ekonomicznych. Występowanie każdego z tych zdarzeń dowodzi, że mamy do czynienia z określonym ryzykiem, a samo ryzyko uznawane jest jako zbiór wszystkich przyczyn traktowanych łącznie, a więc jako pewnego rodzaju konstrukcja abstrakcyjna.

W podejściu charakterystycznym dla prawa ubezpieczeniowego ryzyko pojmowane jest jako zdarzenia będące skutkiem wystąpienia różnych niebezpieczeństw. Jest ono niejako odwróceniem podejścia pierwszego i ujmuje ryzyko nie od strony przyczyn, lecz od strony rezultatów, a zdarzenia wywołujące zmiany stanu pierwotnego określane są jako zdarzenia losowe, których pełen katalog może stanowić przedmiot odrębnego opracowania.

Można odnieść wrażenie, że wielość i różnorodność definicji ryzyka wynika z potrzeb praktyki. Różnorodnie formułowane definicje mówią o pewnym stanie, lecz nie identyfikują jednoznacznie ryzyka, co tylko potwierdza problemy nauki ze sformułowaniem uniwersalnej definicji. W literaturze autorzy przedstawiają przekonanie, że ryzyko w warunkach gospodarki rynkowej jest zjawiskiem obiektywnym i powszechnym, dotyczącym różnie każdą jej dziedzinę. Postępująca globalizacja potęguje to ryzyko w mikro- i makroskali. Źródło ryzyka upatrywane jest w faktorze ciągłych inwestycji, które są natomiast *conditio sine qua non* rozwoju. Z reguły są to fragmentaryczne dane liczbowe, prognozy, które mają stanowić podstawę projekcji przyszłych zdarzeń, inwestycji i strategii spółek prawa handlowego¹¹. Wszystko to sprawia, że w obecnych realiach prowadzenie działalności gospodarczej bez względu na jej przedmiot i zakres w każdym wypadku powinno bazować na świadomym podejmowaniu tematyki ryzyka i skutecznym nim zarządzaniu.

3. OBSZARY RYZYKA W DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ

Ryzyko w coraz większym stopniu stanowi przedmiot zainteresowań człowieka mający na celu optymalizację działalności. Jego istnienie jest niewątpliwie bodźcem do poszukiwania jak najlepszych form zabezpieczania się przed skutkami jego realizacji. Podejmowanie trafnych decyzji wymaga umiejętnego połączenia wyobraźni i obserwacji rzeczywistości. Rzadko która osoba zdolna jest od razu uwzględnić wszystkie aspekty problemu i podjąć całkowicie trafną decyzję, zwłaszcza gdy działa w warunkach niepewności. We współczesnym świecie postęp technologiczny jest głównym narzędziem wzrostu konkurencyjności firm. Innowacyjność jest podstawowym wymogiem przedsiębiorczości w drodze do sukcesu, w której przedsiębiorstwa zmuszone są do ciągłego dostosowywania się do wymagań rynkowych. Żywiłowość rynku pozostaje w ścisłym związku ze zjawiskami ryzyka i niepewności¹². Sukcesy przedsiębiorstw w dużej mierze zależą od prawidłowej oceny potencjału innowacyjności gospodarki kraju, na którego obszarze aktywny jest dany podmiot. Uwarunkowania wynikające z ekonomii stanowią z jednej strony stymulator, z drugiej jednak mogą być barierą innowacyjności przedsiębiorstw. Właściwa analiza zagrożeń

¹⁰ Podstawy ubezpieczeń, t. I, red. J. Monkiewicz, Poltext, Warszawa 2000, s. 17.

¹¹ T.T. Kaczmarek, Zarządzanie ryzykiem handlowym i finansowym dla praktyków, ODDK, Gdańsk 1999, s. 11.

¹² W. Popławski, P. Kędziela, Zewnętrzne uwarunkowania innowacyjności przedsiębiorstw, [w:] Zarządzanie ryzykiem – wyzwania XXI wieku, red. B.R. Kuc, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie, Warszawa 2007, s. 39.

w przedsiębiorstwie i jego otoczeniu może zapobiegać występowaniu szkód. Niezbędne w niej staje się uwzględnienie specyfiki szkód i ich konsekwencji, które z czasem ewoluują. Kluczowe ryzyka oraz czynniki je wywołujące zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. Kluczowe czynniki ryzyka w działalności przedsiębiorstw

Czynniki zewnętrzne	Wahania cen surowców Spowolnienie gospodarcze Konkurencja Ryzyko polityczne Zmiany w otoczeniu prawnym Katastrofy Zmiany w środowisku naturalnym Rynki wschodzące Rynki finansowe Braki surowców naturalnych
Czynniki wewnętrzne	Wynikające z zarządzania działalnością gospodarczą Wynikające z czynników finansowych Wynikające z działalności operacyjnej Wynikające z zasobów ludzkich Wynikające z ryzyka IT Wynikające z popełnionych przestępstw

Źródło: opracowanie własne.

Z historycznego punktu widzenia szkody w majątku będące konsekwencją zdarzeń losowych są w coraz większym stopniu przewidywalne, a możliwości pozyskania zabezpieczeń praktycznie nieograniczone. Jednocześnie identyfikowalne stają się nowe szkody będące pochodną niezidentyfikowanych dotychczas rodzajów ryzyka. Różnice w postrzeganiu kluczowych rodzajów ryzyka zagrażających działalności gospodarczej w Polsce (badania własne w obrębie podmiotów zrzeszonych w Podkarpackim Klubie Biznesu, grudzień 2013 r.) i na rynkach globalnych (raport Aon Risk Services, 2009 r.) zaprezentowano w tabeli 2.

Tabela 2. Kluczowe rodzaje ryzyka zagrażające działalności gospodarczej

Nr	Ranking rodzajów ryzyka w Polsce	Globalny ranking rodzajów ryzyka
1	Spowolnienie gospodarcze	Spowolnienie gospodarcze
2	Wahania kursów walut	Zmiany w otoczeniu prawnym
3	Wahania cen surowców	Przerwa w działalności
4	Zmiany w otoczeniu prawnym	Wzrastająca konkurencja
5	Wzrastająca konkurencja	Wahania cen surowców
6	Kontrahenci – należności handlowe	Utrata reputacji
7	Zatory płatnicze	Ryzyko płynności
8	Utarta danych	Przerwa w łańcuchu dostaw
9	Przerwa w łańcuchu dostaw	Odpowiedzialność cywilna/roszczenia
10	Utrata reputacji	Problemy kadrowe
11	Ryzyka geopolityczne	
12	Roszczenia stanowiące pochodną odpowiedzialności cywilnej	
13	Niedobory kadrowe	

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań podmiotów zrzeszonych w Podkarpackim Klubie Biznesu, grudzień 2013 r., por.: J. Słobosz, R. Ziomko, *Zarządzanie ryzykiem i ubezpieczeniami w firmach w Polsce*, Raport Aon Polska, Aon Risk Services, Warszawa 2009, s. 18.

Coraz większego znaczenia ze względu na rozmiary i ich skutki nabierają szkody wynikające z utraty należności, szkody w zysku i ich pochodne traktowane jako utracone korzyści. Podobna sytuacja występuje w wypadku wszelkiego rodzaju odpowiedzialności cywilnej skutkującej odpowiedzialnością za określone działania lub ich zaniechanie, za niewłaściwe wykonanie kontraktu, konsekwencje wywołane przez produkt niebezpieczny lub wynikające z konieczności wycofania z rynku takiego produktu. W wielu wypadkach określenie rozmiaru wywołanych wówczas szkód, nawet *ex post*, jest problematyczne z powodu zróżnicowanej metodologii ich wyliczania oraz nieustannie rosnącej świadomości dochodzenia roszczeń po stronie poszkodowanych.

Wszystko to sprawia, że przedsiębiorcy zwracają coraz większą uwagę na poszczególne rodzaje ryzyka, chcą je identyfikować, mierzyć i podejmować decyzje, które miałyby ich uchronić przed negatywnymi skutkami podejmowanych przedsięwzięć. Obszar zagrożeń ryzykiem w działalności ulega stałemu poszerzeniu i to przynajmniej w takim tempie, w jakim przybywa wiedzy o zarządzaniu podmiotami gospodarczymi. Od wielu lat ujawniają się nowe źródła zagrożeń, których nie identyfikują funkcjonujące w nauce definicje ryzyka, gdyż są one zbyt ogólne.

4. ZARZĄDZANIE RYZYKIEM W DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ

Procesy globalizacyjne zachodzące w gospodarce oraz nasilająca się konkurencyjność ograniczają skuteczność klasycznych narzędzi zarządzania ryzykiem. Obecnie powinno ono obejmować zrozumienie potencjalnych pozytywnych i negatywnych skutków oddziaływania wszelkich czynników, które mogą mieć wpływ na organizację, a także działania na rzecz zwiększenia prawdopodobieństwa porażki i niepewności co do osiągnięcia przez organizację zakładanych celów¹³. Kontrola nad niepewnością zaczyna stanowić jeden z kluczowych czynników konkurencyjności. W efekcie głównym celem zarządzania ryzykiem staje się poprawa wyników finansowych organizacji oraz niedopuszczanie do strat większych niż nieuniknione. Możliwie jest to dzięki wykorzystywaniu odpowiednich narzędzi i technik ich zastosowania, które łącznie pozwalają na budowę systemów wczesnego ostrzegania obejmującego analizę ryzyka, jego kontrolowanie i finansowanie oraz administrowanie procesem bezpiecznego kierowania. Elementy te muszą występować w określonej sekwencji czasowej, poczynając od identyfikacji ryzyka poprzez wybór metody manipulacji aż do podjęcia decyzji dotyczącej wdrożenia w życie określonego programu zarządzania ryzykiem w konkretnym wypadku. Obecnie w jego skład wchodzi elementy, które muszą przebiegać w określonej sekwencji czasowej, a mianowicie:

- identyfikacja ryzyka,
- ocena ryzyka (jakościowa i ilościowa),
- selekcja ryzyka,
- wybór metody zarządzania (kontroli),
- wdrożenie wybranej metody,
- ocena efektywności zastosowanej metody.

Celem wymienionych elementów jest nie tylko analiza stanu obecnego przedsiębiorstwa i jego otoczenia lecz również prognozowanie założonych parametrów na przyszłość,

¹³ J. Handschke, J. Lisowski, *Charakterystyka wyceny i zarządzania wartością przedsiębiorstwa*, [w:] *Ryzyko ubezpieczeniowe. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki*, red. M. Serwach, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 83.

lepszemu zrozumieniu prawidłowości rządzących prawdopodobieństwem ryzyka obiektywnego i mających wpływ na wielkość potencjalnych strat, ale przede wszystkim znalezienie najmniej kosztowych metod finansowania ujemnych ekonomicznie następstw poszczególnych rodzajów ryzyka w konkretnych warunkach.

Wszyscy są zgodni co do tego, że ryzyko nakłada na organizację koszty, których nie poniosłaby ona w świecie bez ryzyka. Najczęściej wskazywanym kosztem jest koszt strat polegających na zniszczeniu mienia, wypadku czy wszczęciu postępowania sądowego. Innym kosztem ryzyka jest koszt własny niepewności. Nawet jeśli nie dochodzi do powstania strat, to samo ryzyko i niepewność mogą generować koszty. Koszt ryzyka obejmuje równowartość powstałych w działalności podmiotu strat, które nie będą pokryte lub przerzucone na inny podmiot otoczenia, koszt podejmowanych w przedsiębiorstwie środków prewencyjnych i ochrony oraz koszt nabywania ubezpieczeń¹⁴. Przygotowanie firm do zarządzania ryzykiem w poszczególnych obszarach w firmach zaprezentowano w tabeli 3.

Tabela 3. Przygotowanie firm do zarządzania ryzykiem

Nr	Ranking rodzajów ryzyka w Polsce	Firmy (%)	Globalny ranking rodzajów ryzyka	Firmy (%)
1	Spowolnienie gospodarcze	20	Spowolnienie gospodarcze	60
2	Wahania kursów walut	43	Zmiany prawne	65
3	Wahania cen surowców	27	Przerwa w działalności	79
4	Zmiany prawne	15	Wzrastająca konkurencja	71
5	Wzrost konkurencji	19	Wahania cen surowców	77
6	Należności handlowe	36	Utrata reputacji	58
7	Ryzyko płynności	27	Przepływy pieniężne	75
8	Utrata danych	18	Przerwa w dostawach	70
9	Przerwa w dostawach	10	Odpowiedzialność cywilna	81
10	Utrata reputacji	8	Problemy kadrowe	68
11	Ryzyka geopolityczne	36		
12	Roszczenia stanowiące pochodną odpowiedzialności cywilnej	54		
13	Niedobory kadrowe	41		

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań podmiotów zrzeszonych w Podkarpackim Klubie Biznesu, grudzień 2013 r., por.: J. Słobosz, R. Ziomko, *Zarządzanie ryzykiem i ubezpieczeniami w firmach w Polsce*, Raport Aon Polska, Aon Risk Services, Warszawa 2009, s. 22.

Wszystkie podmioty gospodarcze powinny uwzględniać zagrażające im ryzyka związane zarówno z ich działalnością, jak i otoczeniem rynkowym, w którym funkcjonują¹⁵. Aby to było możliwe, powinny mieć ich świadomość i znać metody manipulacji nimi. Analiza przytoczonych danych jednoznacznie wskazuje, że przedsiębiorstwa działające w Polsce są znacznie mniej przygotowane do zarządzania ryzykiem w porównaniu z innymi bardziej rozwiniętymi rynkami.

Nie jest to jeszcze tak dojrzała dziedzina wiedzy jak rachunkowość czy finanse, a jednocześnie jest ona bardzo różnorodna. Każdy z zarządzających ryzykiem ma inne obowiązki i zadania, przede wszystkim dlatego, że są one zdeterminowane przez specyfi-

¹⁴ *Vademecum ubezpieczeń gospodarczych (pośrednika ubezpieczeniowego)*, red. T. Sangowski, Wydawnictwo Saga Printing, Poznań 1998, s. 180.

¹⁵ Więcej na ten temat w: E. Duś, *Risk management jako skuteczna metoda zarządzania małym i średnim przedsiębiorstwem w warunkach ryzyka*, [w:] *Studia i prace kolegium zarządzania i finansów*, red. E. Tomkiewicz, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Handlowej” 2006/65, s. 164–165.

kę występującego u nich ryzyka. Jednocześnie należy zdawać sobie sprawę z tego, że precyzja w szacowaniu ryzyka zależy od ilości dostępnych informacji. Po to aby ocenić względne znaczenie źródeł potencjalnych strat, potrzebne są dane zarówno dotyczące częstości strat, jak i ich poziomu. Jednakże w przeciwieństwie do występujących często poglądów, znaczenie źródeł potencjalnego ryzyka zależy zwykle od ewentualnego poziomu strat, a nie od ich przypuszczalnej częstości. Efekty realizacji ryzyka mogą być wielopłaszczyznowe. Straty mogą być nie tylko bezpośrednie, mające realne skutki finansowe, ale i pośrednie, takie jak utrata klientów, partnerów w interesach, utrata reputacji, które choć trudne do oszacowania, mogą zachwiać powodzeniem, a nawet istnieniem firmy. Kosztowna jest realizacja ryzyka, jeśli powoduje straty, których wydzźwięk ma charakter negatywny z punktu widzenia prowadzonej działalności obecnie oraz w przyszłości. Jednocześnie podejmowanie jakichkolwiek działań wobec ryzyka także wymaga nakładów finansowych bądź czasowych. Problem zarządzania ryzykiem należy zatem rozpatrywać w aspekcie efektywności tego procesu, przy uwzględnieniu obu jego składowych, czyli wyniku minimalizacji ryzyka i kosztu poniesionych nakładów na jego minimalizację.

5. CHARAKTERYSTYKA RYZYKA ODPOWIEDZIALNOŚCI CYWILNEJ I JEJ PODZIAŁ

Coraz większego znaczenia w działalności gospodarczej nabiera odpowiedzialność cywilna za skutki działań własnych lub innych osób, z którymi przepisy prawa łączą tę odpowiedzialność. Opiera się na dwóch zasadach: zasadzie winy i ryzyka. Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia. Wina jest nierozdzielnie związana z poczytalnością, a więc stan niepoczytalności wyłącza odpowiedzialność sprawcy za szkodę. W literaturze występuje rozróżnienie na dwa rodzaje winy: winę umyślną i nieumyślną¹⁶. Mówiąc o winie umyślnej, zakłada się, że sprawca jest świadomy szkodliwości skutków swego zachowania i przypuszczając ich wystąpienie, świadomie do tego zmierza, mając zamiar wyrządzenia drugiemu szkody. W wypadku winy nieumyślnej sprawca przewiduje możliwość negatywnych konsekwencji, ale bezpodstawnie zakłada, że uda mu się ich uniknąć albo nie przewiduje wystąpienia skutków szkodliwych, mimo że powinien i ma możliwość je przewidzieć. Odpowiedzialność oparta na zasadzie ryzyka nie zależy od winy. Do zwolnienia od odpowiedzialności opartej na zasadzie ryzyka może dojść jedynie w wypadku udowodnienia ściśle określonych okoliczności, a mianowicie: szkoda wystąpiła wskutek działania siły wyższej, przez co rozumie się nagłe zdarzenie zewnętrzne, któremu nie można było zapobiec ani go przewidzieć lub szkoda wystąpiła wyłącznie z winy poszkodowanego lub osoby trzeciej, za której czyny osoba nie ponosiła odpowiedzialności albo działaniu temu nie dało się zapobiec.

Prognozy wskazują, że tendencja ta zostanie zachowana wzorem innych rozwiniętych rynków. Jednym z mierników w tym obszarze pozostają ubezpieczenia. Przesłanek wzrostu należy upatrywać we wzroście świadomości roszczeniowej i ubezpieczeniowej społeczeństwa, wzroście liczby ubezpieczeń obowiązkowych, wymogach kontraktowych, wzroście liczby przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego oraz profesjonalizmie pośredników ubezpieczeniowych i coraz bardziej atrakcyjnych produktach ubezpiecze-

¹⁶ M. Gasińska, *Ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej*, [w:] *Podstawy ubezpieczeń*, t. II: *Produkty*, red. J. Monkiewicz, Poltext, Warszawa 2001, s. 313–386.

niowych. W efekcie ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej należą do grupy najdynamiczniej się rozwijających.

Potrzeby klientów w zakresie ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej rosną wraz z pojawieniem się nowych obszarów działalności gospodarczej oraz nowych kategorii ryzyka. Postęp techniczny, technologiczny oraz organizacyjny wywołuje wzrost narażenia się na ryzyko nie tylko w obrębie prowadzonej działalności czy ruchu pojazdów, lecz również w odniesieniu do innych szkód, między innymi wywołanych przez produkty wprowadzone do obrotu.

Wyróżnia się dwa rodzaje odpowiedzialności cywilnej: odpowiedzialność deliktową (*ex delicto*) oraz odpowiedzialność kontraktową (*ex contractu*). Za źródło odpowiedzialności deliktowej uznawana jest szkoda, która powstała w skutek zachowania niedozwolonego czy wadliwego. Wadliwość obiektywna to zachowanie niezgodne z prawem, obejmuje ona zakazy i nakazy wynikające z przepisów prawnych oraz przyjętych powszechnie norm postępowania. Wadliwość subiektywna związana jest ze stanem psychicznym sprawcy w stosunku do dokonanego czynu¹⁷. Powszechnie w praktyce stosuje się podział odpowiedzialności cywilnej na kilka obszarów, do których zalicza się:

- odpowiedzialność za własne czyny,
- odpowiedzialność Skarbu Państwa (umożliwia dochodzenie roszczeń od organów władzy państwowej i samorządowej),
- odpowiedzialność za czyny cudze (wyodrębniono tutaj odpowiedzialność za czyny osób, którymi się posłużono, za czyny podwładnego oraz za osoby niepoczytalne),
- odpowiedzialność za zwierzęta i rzeczy (obejmuje odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez zwierzęta, związane z wylaniem, upadkiem lub wyrzuceniem przedmiotu z pomieszczenia w skutek niezamierzonego działania, zaniechania sprawcy lub zdarzenia przypadkowego),
- odpowiedzialność związana z posługiwaniem się i używaniem sił przyrody,
- odpowiedzialność za szkody wyrządzone ruchem mechanicznym środków komunikacyjnych,
- odpowiedzialność związana z poniesieniem szkody podczas zapobiegania cudzemu lub wspólnemu niebezpieczeństwu (spoczywa na osobach, które w danej sytuacji materialnie skorzystały kosztem osoby poszkodowanej, za podstawę roszczenia może zostać uznana sama obawa przed zagrożeniem, a nie jak w innych rodzajach dopiero powstała szkoda, roszczenie nie jest żądaniem naprawienia szkody, ale dotyczy przedsięwzięcia akcji prewencyjnej poprzez odwrócenie zagrożenia lub w szczególnych sytuacjach wprowadzenia odpowiedniego zabezpieczenia),
- odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny (wiąże się ona z odpowiedzialnością producentów lub podmiotów wprowadzających produkt na rynek za szkody wyrządzone tym produktem).

Źródłem odpowiedzialności kontraktowej jest niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania, przez co należy rozumieć również opóźnienie w spełnieniu świadczenia. Jednocześnie nawet naruszenie zobowiązania w najmniejszym stopniu może prowadzić do odpowiedzialności kontraktowej. Zgodnie z artykułem 472 k.c. jedną z przesłanek odpowiedzialności kontraktowej jest niezachowanie należytej staranności, a więc istotne

¹⁷ B. Kęszycka, *Prawo ubezpieczeń gospodarczych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 1999, s. 122–130.

znaczenie ma, czy konkretne zobowiązanie jest zobowiązaniem starannego działania, czy rezultatu. Kodeks cywilny nie przewiduje przewagi jednej z opisywanych odpowiedzialności. Zbieg odpowiedzialności rozstrzyga art. 443, który stanowi, że w sytuacji gdy zaniechanie działania lub działanie, z którego powodu szkoda powstała, było powodem nienależytego wykonania lub niewykonania istniejącego zobowiązania, nie jest wykluczone dochodzenie roszczenia o zrekompensowanie szkody z tytułu czynu niedozwolonego, chyba że z treści istniejącego zobowiązania wynika inaczej.

Oprócz wymienionego podziału wyróżnia się jeszcze jeden rodzaj odpowiedzialności, której zakres wykracza zarówno poza klasyczną definicję odpowiedzialności kontraktowej, jak i deliktowej – jest to odpowiedzialność cywilna z tytułu wykonywania zawodu. Problemy z jej klasyfikacją wynikają z częstego zbiegu roszczeń z podstawowych odpowiedzialności oraz z braku możliwości zrównania czynności, które osoba ponosząca odpowiedzialność może wykonywać z zakresem szkód mogących wyniknąć wykonania ich w nienależyty sposób¹⁸.

6. PODSUMOWANIE

Pomimo że praktyka nie wykształciła dotychczas uniwersalnej definicji ryzyka czy jednolitej strategii jego zarządzania, bezpośrednio lub pośrednio stanowi ono przedmiot ciągłych rozważań kadry zarządzającej. Skuteczna analiza oparta na świadomości wielowarstwowości problematyki, narzuca konieczność stosowania interdyscypliny w ciągłym procesie. Jej efektem z jednej strony powinna być identyfikacja zagrożeń, szczególnie nowych, dotychczas niewystępujących, oraz skuteczne zarządzanie tymi, które zostały już zidentyfikowane. Katalog poszczególnych rodzajów ryzyka ulega ustawicznym przeobrażeniom, podobnie jak ich znaczenie. Coraz większego znaczenia nabierają kategorie ryzyka związane z odpowiedzialnością cywilną we wszystkich jej obszarach, między innymi ze względu na postępujący wzrost świadomości w zakresie możliwości dochodzenia roszczeń oraz ich wysokości. Jednoznaczne oraz precyzyjne określenie w ujęciu finansowym konsekwencji realizacji ryzyka będącego pochodną odpowiedzialności cywilnej związane jest najczęściej z wieloma problemami. Dotyczą one wysokości roszczeń, czasu ich wypłacania oraz obszarów, których mogą one dotyczyć. Wszystko to sprawia, że znaczenie zabezpieczeń w tym obszarze nieustannie wykazuje tendencję wzrostową, co zwiększa bezpieczeństwo przedsiębiorstw, szczególnie ich systemów technicznych, produkcyjnych, finansowych i marketingowych.

LITERATURA

- [1] Bernstein P.L., *Risk as a History of Ideas*, „Financial Analysis Journal” 1955/1.
- [2] Duś E., *Risk management jako skuteczna metoda zarządzania małym i średnim przedsiębiorstwem w warunkach ryzyka*, [w:] *Studia i prace kolegium zarządzania i finansów*, red. E. Tomkiewicz, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Handlowej” 2006/65.
- [3] Gasińska M., *Ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej*, [w:] *Podstawy ubezpieczeń*. t. II: *Produkty*, red. J. Monkiewicz, Poltext, Warszawa 2001.
- [4] Hadyniak B., *O niepewności, potrzebach i ryzykach*, [w:] *Zarządzanie ryzykiem działalności organizacji*, red. J. Monkiewicz, L. Gąsiorkiewicz, C.H. Beck, Warszawa 2010.

¹⁸ L. Nowakowski, *Ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej*, Poltext, Warszawa 2004, s. 74–76.

- [5] Handschke J., Lisowski J., *Charakterystyka wyceny i zarządzania wartością przedsiębiorstwa*, [w:] *Ryzyko ubezpieczeniowe. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki*, red. M. Serwach, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- [6] Kaczmarek T.T., *Zarządzanie ryzykiem handlowym i finansowym dla praktyków*, ODDK, Gdańsk 1999.
- [7] Kęszycka B., *Prawo ubezpieczeń gospodarczych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 1999.
- [8] Kowalewski E., *Co psychologia behawioralna dać może teorii ryzyka ubezpieczeniowego*, [w:] *Ryzyko ubezpieczeniowe. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki*, red. M. Serwach, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- [9] Nowakowski L., *Ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej*, Poltext, Warszawa 2004.
- [10] *Podstawy ubezpieczeń*, t. I, red. J. Monkiewicz, Poltext, Warszawa 2000.
- [11] Popławski W., Kędziela P., *Zewnętrzne uwarunkowania innowacyjności przedsiębiorstw*, [w:] *Zarządzanie ryzykiem – wyzwania XXI wieku*, red. B.R. Kuc, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie, Warszawa 2007.
- [12] Ronka-Chmielowiec W., *Ubezpieczenia – rynek i ryzyko*, PWE, Warszawa 2002.
- [13] Schumpeter J., *History of Economics Abalists*, G. Allen, London 1955.
- [14] Słobosz J., Ziomko R., *Zarządzanie ryzykiem i ubezpieczeniami w firmach w Polsce*, Raport Aon Polska, Aon Risk Services, Warszawa 2009.
- [15] *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. III, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1989, s. 155–156.
- [16] Tepman L.N., *Riski v Ekonomike*, Unity-Dana, Moskwa 2002.
- [17] *Vademecum ubezpieczeń gospodarczych (pośrednika ubezpieczeniowego)*, red. T. Sangowski, Saga Printing, Poznań 1998.
- [18] J Willet A.H., *The Economic Theory of Risk Insurance*, The University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1951.

RISK OF LIABILITY IN BUSINESS ACTIVITY

In the paper there were discussed the nature and significance of the various types of risk in the modern enterprises. At the same time there were presented the examples, the variables at the time of their sources affecting the evolution of the analyzed concepts and the importance of what has historically been attributed to it. This allowed to conclude that the risk is not something homogeneous, and therefore it is not possible to formulate a universal and unambiguous definition which will take into account all the criteria to be assessed. From the point of view of economic practice it is important, therefore, to try to identify key areas of risk faced by managers in today's enterprises and the risks they are dealing with. The attention was paid to the growing importance of this area in the management processes. In the analyzed area there are presented the differences in the perception of this phenomenon occurring in Poland at the same time respect to other economies of the long history of development. Particular attention was paid to the characteristics and analysis of liability risks. The importance of this area is characterized by the occurrence of the risk of above-average growth. The main reason for this phenomenon is continually progressive increase of the awareness on the consequences of the risks and opportunities for redress for victims. The wide range of risks associated with civil liability allowed for the identification, diagnosis and presentation of individual types.

Keywords: risk, risk management, liability insurance

DOI: 10.7862/rz.2014.mmr.2

Tekst złożono w redakcji: wrzesień 2013

Przyjęto do druku: styczeń 2014